

ZGORNJI STOLP NA KRANCLJU IN STARI GRAD POD LUBNIKOM TER NJUNI GRADIŠČANI

V zadnjem času je v Škofji Loki močno zaživela skrb za naše kulturne spomenike, ki so sicer nema, pa vendarle kaj zgovorna priča o naši davni preteklosti. Tako se je Turistično društvo v Škofji Loki zavzelo za Stari grad pod Lubnikom; z nadelanjem poti in z izsekanjem drevja je postala spet dostopna ta postojanka, kamor so že pred desetletji kaj radi zahajali Ločani in letoviščarji. Istočasno se je pa Škofja Loka obogatila z novim odkritjem. Po zaslugi Muzejskega društva v Škofji Loki so prišle na dan ruševine Zgornjega stolpa na Kranclju. Z izdatno podporo občinskega ljudskega odbora Škofja Loka je društvo ruševine restavriral in jih izročilo javnosti na občinski praznik v preteklem letu. Medtem ko se je dotlej o Starem gradu vsaj bore malo pisalo, je bila preteklost Zgornjega stolpa prav do odkritja zavita v popolno temo. Prepričani smo, da bosta odslej obe postojanki deležni živega zanimanja tako domačinov kot tujcev. Zato mogoče ne bo napak, če skušamo s tem člankom posvetiti nekoliko v zgodovino obeh kulturnih spomenikov, ki sta vršila nekoč enako funkcijo.

Z ustanovitvijo loškega gospostva 973 je bila podana nujna potreba zgraditi v njegovem jedru primerno postojanko, od koder naj upravljajo namestniki freisinškega škofa obsežno ozemlje, ki je poleg županije Dovje na Gorenjskem zajemalo celotno Poljansko in Selško dolino pa Sorško polje od Gorenje vasi pri Medvodah do Kranja ter besniško ozemlje do Save in Lipnice. Pri izbiranju primerne mesta zemljiški gospod ni bil v zadregi. Odločil se je za prostor, kjer se stikajo Poljanska in Selška dolina ter Sorško polje. V tem naravnem središču gospostva — na Kranclju je postavil stolp, pod katerim se je sčasoma začelo razvijati mesto Škofja Loka.

Prvotni stolp seveda ni zajemal vsega tločrta, ki ga izkazuje sedanja rekonstrukcija. Na vprašanje, od kdaj datira najstarejši del stolpa, iščemo v virih zaman neposrednega odgovora. Pač pa najdemo v njih nekatere osnove, na podlagi katerih nam bo postala slika jasnejša. Podrobnejše preiskave so neizpodbitno dognale, da se nanaša na Zgornji stolp omemba iz 1315, ki govori o starem stolpu nad gradom (sc. loškim)¹. Stolp na Kranclju je moral biti torej zgrajen davno pred 1315, saj je bil tedaj sedež loškega oskrbnika vsaj nekaj desetletij sem že na današnjem loškem gradu pod Krancljem. Na pojav loškega gradu kaže namreč že listina iz 1270, ki govori o freisinških gradovih in utrdbah na ozemlju loškega gospostva². Najkasneje do 1270 je bil torej sedež loškega oskrbnika prenesen z Zgornjega stolpa na loški grad, glede na katerega je dobila postojanka na Kranclju

v kasnejših virih svoje značilno ime. Ni pa jasno, ali se nanaša tudi notica, ki je bila napisana med 1192 in 1197 in ki govori o močno utrjeni postojanki v Loki³, na Zgornji stolp, ali pa je bil nemara že tedaj zgrajen pod njim spodnji stolp kot zametek kasnejšega loškega gradu. Naj bo že kakor koli. To vprašanje ni bistveno za naše razglabljanje. Vsekakor nismo daleč od resnice, če trdimo, da je zemljiški gospod dal ustanoviti zametek kasnejšega Zgornjega stolpa v dobi, ki je neposredno sledila ustanovitvi loškega gospostva.

V teku stoletij se je postojanka na Kranclju z naknadnimi dozidavami dokaj razširila, o čemer se bodo gotovo še razpisali znanstveniki ustreznih strok. Pisani viri nam o tem skoro nič ne poročajo. Največ je še mogoče razbrati iz računskih knjig, ki so spravljene v Državnemu arhivu v Münchenu⁴. Iz računske knjige za 1440 je razvidno, da je tedaj že stala tudi zunanja utrdba (f. 72). Sicer pa govore računske knjige le o manjših popravilih, ki so jih opravljali na Zgornjem stolpu skoraj vsako leto. Vendar so tudi ti podatki dragoceni, ker si je možno na podlagi le-teh ustvariti jasnejšo sliko o zgradbi na Kranclju. V računski knjigi 1437/38 beremo, da je takrat poškodovalo neurje streho na stolpu. Treba je bilo najeti več tesarjev, ki so streho popravili, obenem pa izvršili potrebna dela tudi na stopnicah in v sobi, v kateri je stala krušna peč. Na stolpu je bil tedaj zaposlen tudi zidar, ki se je zamudil z ondotnimi popravili deset dni. Podzidal je sobo, položil tla, popravil peč in kamin ter dodal sekan kamen k luknji pri peči. Za dela na stolpu so tedaj porabili 1400 žeblice in dve železni spojki (f. 10'). Dve leti nato je gospostvo spet najelo tesarja Streita, da je položil 34 desk v line in pod streho, za kar je porabil 400 žeblice (f. 57). Naslednje leto so se ukvarjali s popravili na stolpu zidar Gracolt pa tesarja Streit in Peter Kuncz: popravili so razen lončene peči še utrdbo zunaj stolpnih vrat in pa dvigalni most, za kar so porabili pet desk in sto žeblice (f. 72). Ob loškem uporu konec 15. stoletja (prim. Loški razgledi II, str. 65 dalje) je bil Zgornji stolp še posebej urejen za obrambo proti neposlušnim podložnikom⁵.

Glede nastanka Starega gradu pod Lubnikom pisani viri niso nič bolj zgovorni. Najstarejša zgodovina te postojanke je zavita v popolno temo. Medtem ko je za Zgornji stolp povsem jasno, da ga je poklicala v svet potreba zemljiškega gospostva, tega ne moremo trditi za Stari grad, ki nima nikake dominantne lege; saj leži globoko pod Lubnikom, odmaknjen od vseh prometnih zvez. Lega gradu ustreza mnogo bolj potrebam kakih roparskih vitezov kot pa obsežnemu in skrbno urejenemu zemljiškemu gospostvu. Odročno, divjo lego te utrdbe dobro označuje njeno prvotno ime Wildenlak, kar pomeni po naše Divja Loka.

Na prve vesti o Starem gradu naletimo šele v začetku 14. stoletja. Prav takrat je doživela ta utrdba obsežno predelavo, kot kažejo notice, ki so se ohranile iz 1317, 1319 in 1320. V teh letih je namreč zemljiški gospod obnovil obzidje, uredil jarek in obdal staro postojanko z zunanjim zidom. Dela so ga veljala 400 mark⁶, kar je bila zelo lepa vsota, če primerjamo, da so se tedaj grunti prodajali nekako po 8—10 mark. V naslednjih dveh stoletjih do večjih del tod menda ni več prišlo, pač pa je zemljiško gospostvo stalno skrbelo tudi za to utrjeno oporišče, kakor nas poučujejo že omenjene računske knjige. Obračun iz 1437/38 n. pr. kaže, da je tedaj Streit opremil vrata z novim železjem, v sobo pa so postavili peč (f. 9, 10'). Na-

slednje leto je naredil Streit velika vrata, ki jih je obil z železjem, dalje popravil škodo, ki jo je povzročila strela, za kar so porabili 200 desk, in ponovno položil v jarek žleb za vodo (f. 52). Prihodnje leto je Anton Smyd okoval z železjem mala vrata pri velikih vratih, Graczolt pa je štiri dni postavljajl krušno peč (f. 57'), nad katero je Rabikruch leto dni nato popravil streho (f. 72). Večjih popravil je bil deležen Stari grad 1485, ko je gospostvo nabavilo v ta namen 50 podnic oziroma mostnic, 700 desk in 2000 žeblicev⁷, pa 1487, ko je dalo med drugim popraviti tudi grajsko obzidje⁸.

Ob r t n i k i so bili za svoje delo seveda plačani. Običajno jim je pripadalo po 12 šilingov na dan. Vendar njihov zaslužek ni bil stalen in tudi ne za vse enak. Tako je prejel n. pr. zidar Graczolt v istem letu po 12 pa tudi po 16 šilingov, tesarju Streitu je pripadalo po 12 oziroma po 13 šilingov, nekemu drugemu tesarju pa po 11 šilingov (f. 72). Graczoltov sin, ki je pomagal očetu, je prejel po 4 šilinge (f. 52). Omenjene vsote so bolj zgovorne, če vemo, da je veljal tedaj mernik pšenice kakih 13, rži 9, ovsa pa 4—5 šilingov (rač. knjige).

Drugače je bilo z drugo delovno silo. Pri vseh delih na obravnavanih postojankah so morali namreč tlačani ti loški kmetski podložniki, ki jim je bila tlačanska obveznost točno predpisana. Tlake so bili do 16. stoletja oproščeni le podložniki treh županij, in sicer soriške (naselbine pod Ratitovcem od Prtovča do Sorice), poljšiške (naselbine med Sv. Joštom in potokom Lipnico) in dovške (Dovje in Mojstrana). Soričani in Dovjani so uživali to ugodnost, ker so naselili in kultivirali dotlej divjo, nenaseljeno pokrajino, podložniki poljšiške županije pa so bili v izjemnem položaju zato, ker jih je hotelo zemljiško gospostvo bolj pritegniti nase zaradi rahle povezanosti besniškega ozemlja z drugim loškim gospostvom. Za rekonstrukcijo tlačanske obveznosti so nam na razpolago dokaj nepopolni podatki iz časa okrog 1360 in izčrpnejši opis tlačanskih dolžnosti iz 1501.

Vir iz ok. 1360 obravnava tlako v treh županijah: v gadmarski, ki je zajemala viničarje v Stari Loki, Binklju, Vincarjih, Trnju, Moškrinu in v Stražišču, v godeški, kamor so spadali podložniki iz Godešiča, Reteč, Gorenje vasi, Gosteč in Pungarta, ter v koroški, ki je obsegala poljansko hribovje od Osovnika in Sv. Andreja preko Bukovega vrha ter Gabrško goro in Sopotnico. Podložnike koroške županije so vezala zlasti popravila na Zgornjem stolpu. Za ondotna dela so namreč morali oskrbeti, zvoziti in znositi na Krancelj late, bruna, deske in kamenje, kolikor so tega gradiva potrebovali pri ondotnih delih. Razen tega pa so morali žagati deske ne le za Zgornji stolp, temveč tudi za Stari grad in loški grad. Podložniki v gadmarski županiji, brez onih v Stražišču, so oskrbovali pri popravilih Stari grad z deskami. Sicer pa so morali izplavljati iz vode tesarski les, hkrati pa opremljati apnenice z ograjo, da se ne bi razbile pri spuščanju lesa, in ko so jih pogasili, skrbeti, da se niso ponovno vžgale. Tlačani godeške županije so dovažali tesarski les od Sore pri Puštalu kakor tudi pesek za vsa potrebna dela na loških utrdbah. V apnenice so morali nalagati drva, ki jih pa niso sami sekali⁹.

Dokaj dober vpogled v tlačanske obveznosti nam nudi urbar iz 1501 (DAS), ki upošteva celotno loško gospostvo. Iz tega vira je razvidno, da je pritegnil zemljiški gospod k tlačanskemu delu na obravnavanih postojankah po potrebi vse kmetske podložnike, izvzemši tiste iz treh oproščenih županij.

Poleg splošne ročne tlake pa so vezale podložnike še posebne dolžnosti. Tako je bilo n. pr. delo pri apnenicah razdeljeno med večino podložnikov. Kamenje za apnenice so oskrbovali podložniki gadmarske županije. Njihov predstojnik, gadmar, ki je izhajal sicer iz podložniških vrst, je užival pri tem vrsto ugodnosti; njemu je pripadalo kamenje prvega strela, od vsake apnenice je dobil po pet trug apna, razen tega pa je bila njegova tudi ograja, ki so jo postavljali zaradi varnosti pri apnenicah gadmarski kmetje. Apno so žgali kajžarji obsežne bitenjske županije, ki so morali tudi prazniti jame. Razen tega je morala dati bitenjska županija na lastne stroške osem hlapcev, ki so bili navzoči do konca opravila dan in noč. Pač pa je pripadalo bitenjskemu županu po 8—10 trug apna. Tlačani iz oddaljenejših županij po Poljanski in Selški dolini so sekali les, ki je bil potreben pri tem poslu, medtem ko so podložniki godeške županije nalagali v apnenico drva. — Skrb za stavbni les je še vedno vezala podložnike koroške županije, ki jim je bilo poverjeno tudi sekanje, žaganje in pa prevoz do Žovšč pri Škofji Loki, oziroma do Trate v loškem predmestju. Za nadaljnji prevoz so skrbeli godeški tlačani, ki so razen tega prevažali tudi pesek. Prenos lesa v strmino na Stari grad, kjer je bila vožnja nemogoča, je spet vezal podložnike koroške županije.

Oskrbovanje Zgornjega stolpa in Starega gradu je bilo poverjeno posebnim nameščencem, gradiščanom. Kazno je, da je bil spočetka v vsem loškem gospostvu en sam gradiščan, ki je spričo še ne tako močno naseljenega ozemlja lahko sam opravljal službe, ki so bile kasneje porazdeljene na nekaj oseb. Saj je opravljal loški gradiščan spočetka mogoče celo oskrbniške posle preko vsega loškega gospostva. Vsaj od 14. stoletja dalje pa gradiščanska služba prav gotovo ni več imela zveze z oskrbništvom. Tedaj je bila glavna naloga gradiščanov, da so skrbeli za obrambo njim poverjene postojanke oziroma preko nje za varnost in nemoteno poslovanje zemljiškogospodarske uprave. Gradiščanom ob strani so bili stražniki. V primeru nevarnosti (n. pr. ob podložniških uporih ali turških vpadih) je bila obramba ojačena s posebnimi posadkami.

Vse do srede 14. stoletja sta bili obe postojanki, Zgornji stolp in Stari grad, poverjeni istim osebam. Imenoma srečujemo gradiščane na loških tleh od 1262 dalje. Tedaj so opravljali tod gradiščansko službo bratje Wernher, Konrad in Jakob iz rodu Loških vitezov, ki so svoj položaj močno zlorabljali in povzročali zemljiškemu gospodu, freisinškemu škofu, mnogo hudih ur. Saj jim je ob poravnavi 1262 freisinški škof med drugim očital, da so se hoteli polastiti celo pravice do loškega gradu, čemur se ne čudimo, če pomislimo, da je bil Wernher nekaj časa tudi oskrbnik loškega gospostva in da so bile tako združene v rokah te rodbine vodilne funkcije loškega gospostva, zemljiški gospod je bil pa daleč na Bavarskem v Freisingu. Po poravnavi je postal Wernher ponovno loški oskrbnik; na tem mestu je ostal vse do svoje smrti 1267¹⁰. Proti koncu 13. in v začetku 14. stoletja (vsaj od 1295 do 1309) srečamo kot gradiščana na loških tleh Konrada, ki je bil prav tako član rodu Loških vitezov¹¹. Iz te rodbine je potekel po vsej priliki tudi župnik v Šmartnem pri Kranju Ulrik de Vildenlok, ki je bil 1311 že med pokojnimi¹². Valvasorjeva trditev, da izhaja rod Loških vitezov s Starega gradu (XI, str. 36—37), torej ni brez osnove. Podobno kot so bili 1262 istočasno trije bratje loški gradiščani, sta opravljali 1308 to službo dve osebi. H gradiščanu Konradu je namreč prišel tedaj na Zgornji stolp Nikolaj von

Stain¹³, član rodbine, ki je bila tudi kasneje na tleh loškega gospostva v službi freisinškega škofa. Nikolaj je bil s Konradom v svaštvu; Konradov brat Wernher je bil namreč poročen z Agneto, hčerjo Walterja de Stayn¹⁴.

Rodbina Loških vitezov se je s Konradom poslovila s tega mesta. Zakaj v naslednjih letih naletimo tod na člana rodbine Lichtenstain, ki se je pa že 1315 umaknil s službe gradiščana proti odškodnini 40 oglejskih mark¹⁵. Za njim sta prevzela gradiščanstvo na obeh postojankah polhograjska gospoda Markvard in Rudiger. Po pogodbi jima je pritikalo letno po 150 modijev (t. j. 900 mernikov) rži in ovs, 600 sirov ter 20 mark v denarju¹⁶. Upoštevajoč takratne cene je bila naturalna dajatev vredna nekako 60 mark. Njuna plača je torej dosegala 80 mark; s to vsoto je bilo mogoče tedaj kupiti 8—10 gruntov. Koliko časa sta ostala polhograjska gospoda na tem mestu, iz virov ni razvidno.

Na nove podatke te vrste naletimo namreč šele 1357. Takrat je postal gradiščan na obeh postojankah Ulrik von Stubenberg, član štajerske plemiške rodbine, ki je bila tako imenovana po Stubenbergu pri Weizu. Nekaj let prej je podelil freisinški škof Albreht Ulriku v fevd grad Katsch na Zgornjem Štajerskem¹⁷. Gradiščansko službo na loških tleh je Ulrik prevzel kot nekako odškodnino za posojilo v višini 250 goldinarjev, ki si jih je pri njem izposodil freisinški škof Albreht. Za letnih 80 mark, ki naj bi jih prejemal v dveh obrokih, ob sv. Martinu in sv. Juriju, je moral Ulrik sam vzdrževati na obeh postojankah stražnike in vratarje. Škof ga po pogodbi ni mogel samovoljno odstaviti s tega mesta, preden mu ne vrne posojila. Kot termin za poravnavo je bil določen čas ob sv. Juriju, teden pred praznikom in teden za tem dnevem¹⁸. Kljub tej pogodbi srečamo že naslednje leto 1358 v Loki kot gradiščana Ortolfa de Poomok (Paumek)¹⁹. Ni pa povsem jasno, ali je imel Ortolf v oskrbi obe loški postojanki, ali je bil pa nemara v službi samo na Zgornjem stolpu.

Uprava loškega gospostva se je namreč do konca 14. stoletja že toliko razmahnila, da je odslej postavljal zemljiški gospod dosledno na vsako od obeh postojank posebnega nameščenca. Primerjajoč dohodke obeh razberemo, da sta oba skupaj prejemale manj kot so nekoč znašali prejemki enotnega gradiščana, obenem je pa razvidno, da sta bila spočetka oba enako pomembna, saj sta dobivala vsak letno po 24 mark. Toda vsaj od 1457 dalje je pripadalo gradiščanu na Starem gradu še 7 mark dodatka kot prispevek za stražnike²⁰. Razen tega je užival ondotni gradiščan tudi vinograd, ki je ležal pod Starim gradom in ki so ga po usodnem letu 1511, ko je Stari grad že izgubil svojo funkcijo, uživali proti določenemu plačilu člani rodbine Formacher (n. pr. 1529, 1545)²¹. Razumljivo je, da je zemljiško gospostvo dajalo prednost nekaj odmaknjenemu gradiščanu na Starem gradu pred tistim na Zgornjem stolpu, ki je bil spričo vse bolj razvijajočega se gradu pod Krancljem nekoliko manj pomemben. Proti koncu 15. stoletja je obema gradiščanoma pripadala tudi travarina, ki sta jo oddajala bitenjski župan v višini 4½ marke in godeški župan v znesku 1½ marke²². Pa tudi sicer sta uživala oba nameščenca eno ali drugo ugodnost vodilnih loških uslužbencev (n. pr. pravico do ribolova). Službo je tedaj freisinški škof oddajal navadno časovno omejeno do preklica.

Prvi podatki o posebnih gradiščanih na vsaki od obeh postojank so silno skromni. Tako naletimo na Zgornjem stolpu na gradiščana Henrika Werdenburgerja, ki je bil tod v službi po eni notici 1360²³, po drugi sicer

enaki vesti pa 1367²⁴. Med gradiščane, ki so kaj kmalu sledili Werdenburgerju, je vsekakor šteti tudi oba Padeiserja (Paradeiserja?), Hansa in Lienharta, za katera je v virih ohranjena le pobotnica o prejemu plače brez datuma²⁵. Hans je verjetno istoveten s Hansom Paradeiserjem, ki nastopa kot priča v raznih listinah (n. pr. 10/8 1392, 20/5 1393, DAS). — V računskih knjigah iz 1400/1 beremo, da je bil tedaj gradiščan na Zgornjem stolpu sodnik (f. 146), kar pomeni, da je vršila tedaj službo gradiščana na Kranclju in posle mestnega sodnika v Loki ista oseba. — L. 1422 je omenjen kot gradiščan na Zgornjem stolpu Jakob Stermuler²⁶, član rodbine, ki je bila tako imenovana po gradu Strmol v Cerkljah na Gorenjskem. Naslednjega leta je zamenjal Stermulerja Melhior, sin močnega loškega fevdalca Ivana Loškega²⁷. Melhior je imel sicer skupaj z bratom Baltazarjem v fevdu stolp v loškem mestnem obzidju na Lontrgu, dvorec v Stari Loki in celo vrsto kmetij po loškem gospostvu²⁸. — Proti sredi 15. stoletja srečamo na tem mestu Ahaca Peysserja (1449)²⁹, sina Ivana Peisserja, ki sta bila lastnika gradu St. Peter (Schrottenthurn) pod Šmarjetno goro³⁰.

Medtem ko je za doslej obravnavane gradiščane najti v virih le bežne notice, ki ne dovoljujejo vpogleda v trajanje gradiščanske službe, je za zadnja dva izpričano, da sta vršila gradiščanske posle vrsto let. Krištof Pečaher je bil tod gradiščan vsaj 1475—1483³¹. Verjetno je bil on prednik tistih Pečaherjev, ki so imeli v 17. stoletju v posesti Šefart v Poljanski dolini³². Po vsej priliki je gradiščan Krištof istoveten s tistim, ki je opravljal 1485 posle oskrbnika v Velesovem³³. — Zadnji gradiščan na stolpu je bil pa Joahim Puštalski (Purgstaller), ki je ostal na tem mestu dolga desetletja od 1485 dalje³⁴. Bil je obenem lastnik puštalskega gospostva³⁵. Joahim je opravljal gradiščanske posle v razburkanih časih, ko so se loški podložniki upirali svojemu zemljiškemu gospodu in je pri zatiranju upora odločno sodeloval tudi gradiščan na Kranclju (prim. Loške razglede II, 1955, str. 65 dalje).

Glede gradiščanov na Starem gradu viri v splošnem tudi niso mnogo bolj zgovorni. Gradiščan Sigmund Master nam je znan le po imenu. Zanj vemo samo, da je opravljal na Starem gradu službo gradiščana³⁶, ni nam pa znano nič glede časa, prav tako pa tudi ne razpolagamo s kakimi podatki o tej rodbini. L. 1389 srečamo kot gradiščana na Starem gradu Stephleina, ki je izhajal iz vrst loških ministerialov in je imel od freisinškega škofa v fevdu razne grunte po loškem gospostvu^{36a}. V letih 1400 in 1401 je bilo poverjeno ondotno gradiščanstvo Musiczu, ki je verjetno istoveten z Mertleinom Musiczem; o njem je v virih sporočeno samo ime³⁷. Eden njegovih naslednikov je bil graščak s Št. Petra pod Šmarjetno goro Ivan Peisser (gl. zg.), ki ga srečamo v tej službi 1422³⁸. Proti koncu naslednjega leta (26. 11. 1423) je izročil freisinški škof Nikodem Stari grad do preklica v oskrbo Ivanu Landtliembergerju³⁹. Ivan Landtliemberger je imel po loškem gospostvu v posesti obsežne freisinške fevde. Pripadal mu je dvorec v Stari Loki, iz katerega se je razvila staroločka graščina, pa vrsta kmetij po Sorškem polju in na besniškem ozemlju⁴⁰. Iz virov ni razvidno, do kdaj je Landtliemberger ostal kot gradiščan na svojem mestu. Po vsej priliki mu je sledil na Starem gradu Friderik Stain, za katerega je v tej zvezi ohranjeno le ime brez letnice⁴¹. Potekal je iz rodbine, ki smo jo v tem članku že srečali (str. 82). Zelo verjetno je istoveten s Friderikom Stainom,

ki se omenja 1437 in 1454 kot oskrbnik v samostanu Velesovem⁴². V letu 1449 je bil gradiščan na Starem gradu Andrej Frölich⁴³; kazno je, da je potekal iz rodbine, ki je imela v 15. stoletju v fevdu nekaj freisinških kmetij po loškem gospostvu⁴⁴. Dve leti nato je postavil škof Janez za gradiščana do preklica Ostermana Liebenbergerja⁴⁵, ki je bil sin zgoraj omenjenega Ivana Landtliembergerja.

Medtem ko je za vse obravnavane gradiščane na Starem gradu doba trajanja njihove službe povsem nejasna, so viri nekoliko bolj zgovorni glede zadnjih dveh gradiščanov, ki sta potekala iz rodbine Sigesdorfov. Sigesdorfi so bili tesno povezani z loškim gospostvom. Saj so opravljali v službi freisinškega škofa preko sto let najrazličnejše vplivne službe. Ustanovitelj njihove moči je bil Jurij Sigesdorf, ki je bil na Starem gradu vsaj dve desetletji gradiščan (1474 do vsaj 1493)⁴⁶. Ko je zašlo loško gospostvo proti koncu 15. stoletja v velike zadrege, se je obrnil freisinški škof Sikst prav na gradiščana Jurija Sigesdorfa, da mu je pomagal reševati zavoženo upravo in gospodarstvo. Poveril mu je vodstvo loške kašče, hkrati pa je Jurij opravljal tudi posle oskrbnika v Stari Loki vse do svoje smrti 1503⁴⁷. Očetovo delo je nadaljeval sin Baltazar Sigesdorf, ki je začel svojo kariero tudi kot gradiščan na Starem gradu, kjer je bil uslužben vsaj v letih 1504—1508⁴⁸; v naslednji dobi je bil Baltazar loški kaščar, nekaj časa celo oskrbnik loškega gospostva. Kot tak si je pridobil lepo premoženje; najmanj od 1517 dalje mu je pripadala starološka graščina⁴⁹.

Baltazar Sigesdorf in Joahim Puštalski sta bila zadnja gradiščana, ki ju srečamo v virih na obeh loških postojankah. Usoden potres 1511 je poškodoval Zgornji stolp na Kranclju in Stari grad pod Lubnikom v tolikšni meri, da zemljiškemu gospodu ni kazalo obnavljati teh utrdb. S tem je na loškem ozemlju prenehala služba gradiščanov, ki so se prenekateri izmed njih gospodarsko dobro utrdili in ustvarili znotraj freisinškega loškega gospostva temelje za razvoj novih gosposočinskih enot, ki z matičnim loškim gospostvom niso bile vedno v najboljših odnosih. S potresom sta oba nekdanja tako skrbno vzdrževana objekta preko noči izgubila svojo staro funkcijo. V naslednjih nekaj letih sta služila le še kot vir, od koder je gospostvo črpalo material za obnavljanje loškega gradu, ki ga je usodni potres tudi temeljito razmajal. Rušenje Zgornjega stolpa je prevzel Wolh, ki je prejel za opravljeno delo 26 talentov, medtem ko je bil s podobnimi nalogami na Starem gradu zaposlen Indeli Zymerman, ki je zaslužil ob tej priliki 4 talente⁵⁰, kar znaša nekako 17 oziroma 2,5 marke. Razlika v vsotah vzbuja pozornost. Spričo odmaknjenosti Starega gradu od Loke se je gospostvo pač v glavnem zadovoljilo z odvozom ondotnih ruševin, ki jih je povzročil potres. Drugače je bilo z Zgornjim stolpom, čigar gradbeni material je kazalo zaradi bližine loškega gradu temeljiteje uporabiti. Zato je tod delo na rušenju, ki ga je zadela elementarna nesreča, nadaljevalo še zemljiško gospostvo. Prav zaradi takega neenakega postopka razumemo, da je Stari grad kljuboval s svojimi ruševinami zobu časa še skozi stoletja, medtem ko je Zgornji stolp na Kranclju izginil tako temeljito, da ga je bilo treba šele odkriti s posebnimi izkopavanji.

KRATICE

Fra = J. Zahn., Codex diplomaticus austriaco-frisingensis, zbirka Fontes rerum austriacarum, II, 31, 35, 36, 1870—1.

DAS = Državni arhiv Slovenije v Ljubljani.

HM = Hauptstaatsarchiv v Münchenu.

KM = Kreisarchiv v Münchenu.

Heck. Frsg. = Metropolitanarchiv v Münchenu, zbirka Heckenstallers Frisingensia.

H. Frsg. = Hochstift Freising.

OPOMBE

¹ ... pro custodia castri in Wildenlok et turris antiqua super castrum. Fra 36, str. 122.

² Fra 31, št. 283, str. 308/9.

³ Fra 31, št. 126, str. 125.

⁴ HM-H. Frsg. III, A/4, No. 69 za 1596—1401 in No. 70 za 1457—1440.

⁵ Heck. Frsg. 8°, fasc. 62, f. 71.

⁶ Fra 36, str. 61—62.

⁷ KM-HL 4, fasc. 36, št. 194.

⁸ KM-Rep. 53, fasc. 295, št. 2.

⁹ Fra 36, str. 606—608.

¹⁰ P. Blaznik, Kolonizacija in kmetsko podložništvo na Sorškem polju, SAZU, I, Razprave II, str. 176.

¹¹ Fra 31, št. 409, str. 449 (1295); Fra 35, št. 479, str. 55 (1509).

¹² Fra 35, št. 484, str. 60.

¹³ Fra 35, št. 472, str. 47.

¹⁴ Fra 31, št. 405, str. 444.

¹⁵ KM-HL 4, fasc. 36, št. 152.

¹⁶ Fra 36, str. 122.

¹⁷ Fra 35, št. 704, str. 296.

¹⁸ Fra 35, št. 724, str. 315/6.

¹⁹ Fra 35, št. 727, str. 319.

²⁰ Računska knjiga 1457/8, f. 9.

²¹ KM-HL 4, fasc. 47, št. 337; fasc. 36, št. 193.

²² KM-Rep. 53, fasc. 295, št. 20.

²³ Računska knjiga 1448/9, f. 175'.

²⁴ HM-H. Frsg., fasc. 137, listina 17/4 1449.

²⁵ KM-HL 4, fasc. 47, št. 337.

²⁶ Heck. Frsg., fasc. 9, str. 223.

²⁷ HM-H. Frsg., fasc. 137, listina 25/11 1425.

²⁸ P. Blaznik, o. d., str. 178, 182.

²⁹ Heck. Frsg., fasc. 9, str. 309.

³⁰ P. Blaznik, o. d., str. 185.

³¹ HM-H. Frsg., fasc. 138, listina 22/6 1475; Heck. Frsg. 8°, fasc. 61, f. 178.

³² Prim. Fr. Kos, Doneski k zgodovini Škofje Loke in njenega okraja, št. 167, str. 256.

³³ DAS - listina 22/9 1485.

³⁴ HM-H. Frsg., fasc. 138, listina 25/1 1485.

³⁵ P. Blaznik, o. d., str. 179.

- ³⁶ KM-HL 4, fasc. 47, št. 337.
^{36a} HM-H. Frsg., fasc. 135; H. Frsg., III, A/3, No 41 b, f. 22.
³⁷ Računska knjiga 1400/1, f. 146, 146'.
³⁸ Heck. Frsg., fasc. 9, str. 223.
³⁹ HM-H. Frsg., fasc. 137.
⁴⁰ DAS - fevdna knjiga 1425, f. 36'.
⁴¹ KM-HL 4, fasc. 47, št. 337.
⁴² DAS - listina 22/6 1437; 8/11 1454.
⁴³ Heck. Frsg., fasc. 9, str. 309.
⁴⁴ DAS - fevdna knjiga 1425, f. 33.
⁴⁵ HM-H. Frsg., fasc. 138, listina 6/12 1451.
⁴⁶ Heck. Frsg., 8°, fasc. 59, f. 48; KM-Rep. 53, fasc. 295, št. 7.
⁴⁷ Heck. Frsg., 8°, fasc. 62, f. 173'; KM-Rep. 53, fasc. 295, št. 10, 11, 12; DAS - urbar 1501, f. 198'; prim. Loški razgledi II, str. 67—68.
⁴⁸ KM-HL 4, fasc. 47, št. 337.
⁴⁹ KM-Rep. 53, fasc. 295, št. 4, 5, 17; fasc. 42, št. 2; HL 4, fasc. 49, št. 376.
⁵⁰ KM-Rep. 53, fasc. 295, št. 21.

PRILOGA

Govor predsednika Muzejskega društva dr. P. Blaznika ob predaji restavriranega Krancelja javnosti 18. 12. 1955.

Spored prireditev ob loškem občinskem prazniku daje najbolj nazorno sliko velikega napredka, ki ga kaže v zadnjem času občina Škofja Loka v vsakem pogledu. Vsi občani smo ponosni na velike zmage, ki jih slavi naša skupnost tako na gospodarskem kot na kulturnem polju. Zunanji izraz te velike razgibanosti so slovesnosti in nastopi, ki smo jim priča v teh dneh. Če izročamo javnosti Zgornji stolp na Krancelju prav danes na dan občinskega praznika, vidimo v tej gesti dokaz, da ljudska oblast pravilno vrednoti naša kulturna prizadevanja.

Stojimo na zgodovinskih tleh. Čez 18 let bomo proslavljali tisočletnico, ko se prvič omenja v listinah ime Loka. Tisoč let bo skoraj preteklo, odkar se je na tem ozemlju ustvarilo loško gospostvo, kjer se je v naravnem središču kaj kmalu začelo razvijati mesto Škofja Loka, ki je postalo sedež loškega gospostva, največjega sklenjenega gospostva na slovenskih tleh sploh. Če je bilo loško gospostvo že doslej predmet proučevanja slovenskih zgodovinarjev, pa moramo poudariti, da vse do zadnjega časa arheološko ni bilo prav nič preiskano. Mnogi znaki pa pričajo, da krije tudi loška zemlja v sebi še velika bogastva, ki jih je v korist naše znanosti treba odkriti. Zato se je loško Muzejsko društvo lotilo tudi te naloge. Krancelj nas je že dolgo vabil. Saj je bilo povsem jasno, da je kopasta vzpetina, obdana z jarkom, po katerem ima Krancelj svoje ime, umetna tvorba. Naši napori niso bili zastonj. Plod dveletnega dela je danes pred nami. Odkrili smo tako imenovani Zgornji stolp, ki predstavlja najstarejši stavbni objekt v Škofji Loki. Kratek historiat o njem podaja tekst pergamentne listine, ki jo danes zazidujemo v stolp in ki še glasi takole:

Nastanek Zgornjega stolpa na Krancelju je tesno povezan z loškim gospostvom, ki mu je dal temelje nemški vladar Oton II., ko je daroval z zaporednimi daritvami 973 in 989 Poljansko in Selsko dolino ter Sorško polje škofiji v Freisingu na Bavarskem. V naravnem središču gospostva nad sotočjem obeh Sor je dal freisingški škof kot zemljiški gospod najkasneje v 12. stol. postaviti Zgornji stolp. V stolpu je bil nastanjen, podobno kot na Starem gradu pod Lubnikom, gradiščan, ki je skrbel za obrambo mesta in podeželja. Vrsto gradiščanov, ki so potekali iz različnih plemiških rodbin (n. pr. Liechtenstain, Stubenberg, Poomok), je zaključil Joahim Puštalski. Ko je potres 1511 temeljito zruhljal Škofjo Loko, ni dal zemljiški gospod več obnoviti Zgornjega stolpa. Ruševine je začela preraščati trava. Značilen jarek in kopasta

vzpetina sta v novejšem času vzbujala pozornost zgodovinarjev in arheologov. Tako je začelo Muzejsko društvo v Škofji Loki na Kranclju 1954 z izkopavanji, ki jih je spčetka vodil kustos Narodnega muzeja v Ljubljani profesor Stane Gabrovec. Delo je bilo zaključeno 1955. Vzporedno z odkrivanjem ruševin Zgornjega stolpa so bili najdeni tudi razni kulturnozgodovinski predmeti iz visokega srednjega veka. Restavracija ruševin Zgornjega stolpa je bila opravljena po načrtih, ki jih je izdelal arh. Tone Bitenc v sporazumu s kustosom Zavoda za spomeniško varstvo v Ljubljani Dragom Koljem. Vso finančno skrb za izkopavanje in restavracijo je prevzel Ljudski odbor mesne občine v Škofji Loki, ki mu je tedaj načeloval tov. Svetko Kobal. Zgornji stolp je bil predan javnosti ob občinskem prazniku 18. decembra 1955.

Tako torej tekst. Z delom na Kranclju smo zasledovali dva namena. Z izkopavanji in restavriranjem Zgornjega stolpa smo hoteli služiti predvsem naši znanosti. Da smo bili na pravi poti, dokazujejo obiski slovenskih znanstvenikov, ki se živo zanimajo za naš Krancelj. Restavrirani Zgornji stolp pa naj služi tudi kot privlačna izletniška točka za Ločane in za tujce. Saj je položaj Zgornjega stolpa prav edinstven. Pogled s Krancelja nam plastično prikazuje naše starodavno mesto Škofjo Loko, pred nami se širi Šorško polje s sosednjimi griči, zadaj pa se dviga divna panorama Savinjskih Alp in Karavank. Naj služi odslej našemu delovnemu človeku ta stolp, kjer je bila nekoč postojanka, od koder je freisinški gradiščan pomagal krotiti našega upornega kmeta in meščana. Krancelj bo postal prav gotovo ena najbolj privlačnih točk v našem mestu.

Naj mi bo dovoljeno, da se na tem mestu iskreno zahvalim vsem, ki so kakor koli pomagali pri našem delu. Prav posebno zahvalo sem pa dolžan občinskemu ljudskemu odboru v Škofji Loki. Prav danes se še posebej mude misli pri razvoju Muzejskega društva v Škofji Loki. Kako skromno, s kako malim sredstvi smo zastavili pred 18 leti! In danes? Niti v sanjah si ne bi mogli tedaj predstavljati velikanskega vzpona, ki ga je bilo deležno naše društvo v letih po vojni. Imamo skrbno urejen muzej v Puštalskem gradu, ki nam je že vse pretesen, zbirke NOB so razmeščene po vsem prvem nadstropju doma Zveze borcev, naš arhiv postaja vse pomembnejši, naši Loški razgledi so pa tako utemeljeni, da jim je omogočen redni letni izid ob občinskem prazniku. Dobro vemo, da bi bilo vse to nemogoče, če nam ne bi stal ob strani občinski ljudski odbor v Škofji Loki s tov. Svetkom Kobalom na čelu. Naj se torej občinskemu ljudskemu odboru za vse izkazane usluge v imenu Muzejskega društva najiskrenejše zahvalim.

V imenu Muzejskega društva in pa Turističnega društva v Škofji Loki prevzemam restavrirani Zgornji stolp v varstvo in ga izročam javnosti z željo, da bi ga pravilno vrednotila in skrbno pazila nanj.